

Запис о стратегији Народноослободилачког рата

Генерал-потпуковник у пензији *Душан Дозет*

Карактер, ток и исход НОР-а определила је његова стратегија. Политички циљеви НОР-а били су борба против окупатора и борба против домаћих издајника и квислинга, а војни циљеви – истеривање окупатора, разбијање домаћих издајника и реинтеграција Југославије. Значајан елемент стратегије НОР-а био је избор облика борбе, у чему су највећи значај имали: прво, оријентација на оружани устанак као почетну форму борбе, и друго, коначно усмерење на концепцију дугорочног народног рата. У оба случаја тежиште је било на оружаном борби и мноштву форми отпора. Специфичност стратегије претежно је била условљена феноменом народног рата, који је, вођен у најнеповољнијим спољним и унутрашњим условима, имао успешан исход. Два су најважнија принципа стратегије НОР-а као народног рата: ослонац на сопствене снаге и оптимално коришћење свих чинилаца рата према односу снага. Највећи домет стратегије НОР-а несумњиво је стварање Народноослободилачке војске као народне армије и ударног дела оружаних снага.

Партизански одреди остали су, међутим, до краја рата саставни део оружаних снага. Стратегија оружане борбе у НОР-у била је оригинална и специфична: све док није измењен однос снага на ратишту примењивана је стратегија изнуравања, а затим стратегија уништења. Офанзива као вид дејстава била је увек заступљена, прво на тактичком нивоу, затим на оперативном, а на крају и на стратегијском нивоу – у форми опште офанзиве. Значајна основа стратегије оружане борбе била је комбинација партизанских и фронталних дејстава. Домет стратегије НОР-а огледа се у остваривању потпуне војне и политичке победе и највећих циљева рата. Победа у НОР-у сврстава се у највеће победе ослободилачких борби српског и црногорског народа.

За победу у Народноослободилачком рату (НОР) стратегија је имала одлучујући значај – определила је његов карактер, ток и исход. Будући да се НОР завршио чистом и великом војном победом, његова стратегија добила је високу оцену и од савезника, и од противника, јер је упечатљиво разрешила дилему о вођењу рата у најнеповољнијим спољним и унутрашњим условима, што је још у време догађања Другог светског рата вредновано као чудесан војни подухват. Била је то инвентивна и храбра стратегија, а њена оригиналност нарочито се

огледала у избору облика и карактера рата. Наиме, стратегију НОР-а било је могуће применити само у народном рату, а народни рат било је могуће водити само таквом стратегијом. То значи да избор и остварење народног рата имају кључно место у стратегији Народноослободилачког рата. Из тога је произишла трајна историјска вредност стратегије НОР-а, која је дуго задржала и практичну вредност, поред осталог, и као инспирација и стратегијски стереотип за многе ратове у току антиколонијалне револуције.

Политички и војни циљеви Народноослободилачког рата

Неспорни главни политички циљ НОР-а била је борба против окупатора – борба за ослобођење Југославије од окупације. Будући да су сви окупатори припадали фашистичким државама, ослобођење од окупатора одредило је и антифашистички карактер политичког циља Народноослободилачког рата. Наиме, само је такав политички циљ могао имати примат, што је било и објективно и субјективно условљено. Карактер Другог светског рата, као антифашистичке коалиције, у чијем оквиру је вођен и НОР, објективно је определио главни циљ НОР-а, а такав циљ је произишао и из ситуације створене крахом у Априлском рату, окупацијом и поделом земље. Субјективно, пак, такав главни циљ одговарао је слободарским тежњама и политичком расположењу народа, нарочито у Србији и Црној Гори, и у српским крајевима Хрватске и Босне и Херцеговине. Само је такав политички циљ могао на добровољној основи да покрене широке масе у оружану борбу. Осим тога, традиција ослободилачких борби и отпора окупатору била је веома јака у свести народа, иако не подједнако у свим деловима земље.

Платформу борбе против окупатора и њено остварење није било нимало једноставно дефинисати и спровести у пракси. Већина грађанских партија прихватила је окупацију или су је, чак, искористиле за стварање квислиншких творевина на територији Југославије. Нису то биле ефемерне појаве. Немачка, мађарска и шиптарска национална мањина масовно су прихватиле окупаторе као ослободиоце, а таква појава није била занемарљива ни међу Хрватима, муслиманима и Македонцима. Фашистичка окупација у нашој земљи имала је геноцидни карактер, што је изазивало велики страх и незнађе код становништва и убијало вољу за отпором. Устанак српског народа против усташких покоља у Хрватској и Босни и Херцеговини такође није било једноставно усмерити, једновременно, и на борбу против окупатора, јер су устаници у почетку једину опасност видели у усташама. Тешкоће у остварењу главног политичког циља стварала су и понека руководства Народноослободилачког покрета, било због опортунизма, било због фаворизовања пролетерске револуције као основног циља борбе. А борба против окупатора била је основни услов за победу у Народноослободилачком рату. Једино је за остварење таквог циља било могуће привући у борбу све народе Југославије и постићи општејугословенски карактер рата. Само се таквом борбом могло стећи место у антихитлеровској коалицији и удео у победи над фашизмом.

Други политички циљ била је борба против домаћих издајника и квислинга, који су, заједно с окупаторима, водили рат против Народноослободилачке војске (НОВ). Усташе, домобрани, муслиманске милиције и балисти отпочели су, одмах после окупације, исељавање и истребљење српског народа и терор против антифашиста. Борба против издајника несумњиво је била саставни део борбе против окупатора, али је, истовремено, имала и елементе унутрашњег грађанског рата, који се не односе само на сукоб између партизана и четника већ и на сукобе са свим другим квислиншким и издајничким оружаним формацијама. Елементи грађанског рата претежно су имали карактер међунационалног сукоба, а сукоб са четницима имао је понекад и идеолошко значење.

Постоји дилема да ли је НОР имао и трећи циљ – остварење социјалистичке револуције. У послератним политичким иступањима доминирала је синтагма о јединству Народноослободилачког рата и социјалистичке револуције, а њу је, касније, преузела и званична историја Народноослободилачког рата. Међутим, у току рата такав циљ није формулисан, а званично и јавно вођена је политичка борба против његовог истицања. Руководство НОП-а није напуштало антифашистичку платформу рата, јер би то угрозило међународну позицију НОР-а, а било би и у раскораку с антифашистичким расположењем маса. Но, како је водећа политичка снага НОР-а била Комунистичка партија Југославије, имплиците је била присутна борба за социјализам, али у специфичним формама: претежно као борба за бољи живот радних маса, као раскид са старим режимом неправде и експлоатације, а нарочито као успостављање савезничких, пријатељских односа са СССР-ом, земљом социјализма и државом која је пружала највећу помоћ Народноослободилачком рату. Борба за социјалистичке идеале у таквим формама била је прихватљива за широке народне масе и одговарала је њиховим интересима и тежњама.

Војни циљеви НОР-а, у складу с политичким циљевима, били су коначни војни пораз непријатеља и избацивање окупатора из земље. Остварењем тих циљева окончало би се ослобођење земље и успоставио територијални интегритет Југославије. После Другог заседања АВНОЈ-а, циљ је проширен и на присаједињење неких далматинских острва, Истре, Хрватског и Словеначког приморја. Други циљ било је уништење свих колаборационистичких и квислиншких војних формација, што је био војни предуслов за успостављање јединства Југославије на федеративном принципу. Без наношења војног пораза квислинзима и сарадницима окупатора није било могуће ликвидирати квислиншке параджанице и стати на пут шовинистичкој мржњи и братоубилачком рату.

Избор облика борбе

У тренутку када је фашизам постао ратна опасност, антифашистички отпор као спонтана реакција на фашизам у Југославији веома рано се претворио у свесну антифашистичку борбу, која је обухватила

широке политичке снаге, нарочито леве оријентације. У антифашистичкој борби утемељени су објективни и субјективни чиниоци будућег друштвеног развика, а у антифашистичкој платформи, чим су постале јасне агресивне намере фашистичких сила према Југославији, главно тежиште је било на пароли – одбрана земље, што је нарочито изражено 27. марта.

После пораза у Априлском рату и капитулације Југославије, антифашистичка борба је добила облик отпора окупаторима, у чему је главну улогу имао народноослободилачки покрет. Принципијелна основа за организовање отпора било је непризнавање капитулације и окупације земље, што је значајан историјски куриозитет. У априлу и мају 1941. преовладало је у НОП-у схватање да је опасна илузија да се само политичком борбом или чекањем може постићи циљ отпора, већ да ће бити неопходно, кад се створе повољни услови, да се предузму и форме оружане борбе.

У времену од априла до јуна 1941. отпор окупатору примењиван је у разноврсним формама, пре свега герила и дејство ударних група у градовима. Герила се спонтано појавила као реакција српског народа у Хрватској и Босни и Херцеговини на терор и геноцид усташког режима. Њено поприште били су ванградски простори, па су се активисти НОП-а одмах укључили у герилске редове, настојећи да борбу постепено усмере и против окупатора, без чега покрет не би могао да добије општејугословенски карактер. Међутим, већ на саветовању у Столицама, у јесен 1941, критички је оцењена фаза герилског ратовања, и герила је одбачена као заверенички, секташки, преузак начин борбе, без могућности шире мобилизације маса. Дејства ударних група примењивана су у градовима, првенствено у облику диверзија, саботажа и атентата. Она су извођена у најтежим условима, јер је у градовима окупацијски систем био најорганизованији и најригиднији. Изводили су их углавном активисти из редова омладине и радника. И поред спектакуларних акција, нарочито у Београду, дејства у градовима показала су велике недостатке: уску базу борбе и велике жртве. Ударне групе нису успеле да покрену на отпор шире градско становништво, а запретила је опасност да кадар активиста буде десеткован. Био је то херојски период, али је убрзо елиминисан као основни облик дејства, а као помоћни облик задржао се у блажим формама све до завршних операција, када је поново интензиван.

Одлукама руководства НОП-а из јула 1941. дефинисан је концепт масовног народног оружаног устанка. Изабран је радикални облик борбе, што је било веома смело и, наизглед, веома ризично. Тако се још увек не може одбацити претпоставка (никада доказана) да је оријентација на устанак била потхрањена илузијама о брзом слому немачке офанзиве на Источном фронту. Но, ван сумње је чињеница да је руководство НОП-а рачунало првенствено на неке иманентне предности устанка као форме почетне оружане борбе. Јер, устанак је, уопште, најјачи детонатор оружане борбе и садржи највећи мобилизацијски и

морални набој, а у нашим условима највише је одговарао традицији слободарских борби. У пракси се показало да је устанком било могуће постићи стратегијско изненађење, односно да су се могли непријатељу нанети знатни губици, руинирати окупацијски систем, створити простране слободне територије и доћи до наоружања и ратне опреме. У устанку су стечена драгоцена борбена искуства и учвршћено је поверење маса у сопствене снаге, а његови резултати били су фасцинантни, нарочито у Србији, Црној Гори, српским крајевима Хрватске и Босне и Херцеговине, Далмацији и Срему. Устанак је букнуо на већем делу југословенског ратишта и обухватио је масу народа. Но, ипак, био је неравномеран. У Македонији је спречен сепаратистичком политиком руководства; на Косову и Метохији није било одзива албанског становништва (оно се окренуло против устанка); у Хрватској и Босни и Херцеговини знатан део хрватског и муслиманског становништва све до 1943. године подржавао је квислиншку тзв. НДХ или је био неутралан, а у Словенији је дуго владао опортунизам према оружаном борби, а фаворизовани су други облици отпора.

Оружани устанак је најповољнија форма за брзо постизање радикалних циљева. Међутим, ако се у кратком времену не постигне победа, прети опасност да доживи крах, јер нема организацију и структуре за дуготрајно вођење рата. Да би се избегла опасност од рата, устанак се правовремено мора трансформисати било у герилу, било у дуготрајну ратну форму. Наш устанак 1941. године извођен је милицијским снагама, типа наоружаног народа, а основни организацијски облик оружане силе били су партизански одреди, који су добро обавили задатак почетне, масовне, одлучне оружане борбе. Међутим, што је борба дуже трајала, све више су долазиле до изражаја слабе стране устанка. На међународном плану негативно је деловала стратегијска дефанзива главних савезничких снага, нарочито дубоко повлачење совјетске армије, а на нашем ратишту значајно је измењен однос снага. Окупатор се повратио од изненађења, војнички се консолидовао, привукао јаке снаге с главних светских фронта и предузео снажну офанзиву. Иако је још у Столицима донесена важна стратегијска одлука да се унутар партизанских одреда формирају ударни батаљони, што је била значајна антиципација будућих форми ратног организовања, у пракси се показало да је то било недовољно у жестокој окупаторској офанзиви. Снаге оружаног устанка нису одолеле и доживеле су на крају 1941. низ неуспеха. Најтежи је био у западној Србији, где су немачке снаге, уз помоћ четника, однеле важну етапну победу. На крају 1941. одлучивала се судбина рата. Све што се тих дана догађало личило је на конфузију: неорганизовано повлачење дела снага из Србије, недефинисан задатак снагама које су остале на територији, тешки порази устаника у Црној Гори и источној Херцеговини, знатно колебање устаника у источној Босни, четнички пуч у средњој Босни и осека борбеног расположења код дела сељачких маса. Међутим, баш у време највеће кризе, руководство НОБ-а, а нарочито Тито, показали су највећу способност и да је савладају. Главни пут за излазак

из кризе пронађен је у концепцији дуготрајног народног рата, која је имала највећи значај у коначној победи.

Руководство НОП-а избегло је крах устанка, али и враћање на терилу. Насупрот томе, определило се за рат као доминантну форму борбе. Тако је поново потврђена оријентација на остваривање радикалних циљева борбе, али је постало јасно да се то не може брзо постићи. Чинилац време био је веома значајан приликом избора облика рата, што је условило оријентацију на стратегију изнуравања окупаторових и квислиншких снага, која је уважавала крајње неповољан војни однос снага у живој сили и, нарочито, у ратној техници. У погледу живе силе, однос снага на почетку 1942. године још више се погоршао, те је требало уложити огроман напор у придобијање маса за борбу. У томе је велики учинак имало постизање сталних војних победа, макар и мањег обима. У наоружању и ратној техници непријатељеве снаге биле су апсолутно надмоћне. Дуготрајним изнуравањем ваљало је постепено лишавати непријатеља апсолутне техничке надмоћи и постепено побољшавати сопствену техничку опремљеност, што се постизало отимањем оружја од непријатеља, а од краја 1943. и ограниченим снабдевањем од стране савезника.

Дуготрајни народни рат омогућавао је обиље најразноврснијих ратних активности. Оружана борба је била основна полуга стратегије НОР-а, али је широко примењивано мноштво неоружаних форми отпора, што је све имало снажан учинак и омогућило велику учесталост и јак интензитет дејстава, и то на целом ратишту. Применом стратегије изнуравања требало је непрекидно повећавати предности над непријатељем у свим значајним чиниоцима, а у тренутку преокрета односа снага на главним ратиштима коначно преотети од непријатеља стратегијску иницијативу, прећи на стратегију уништења и, општом офанзивом, довести борбу до победе. Стратегијска замисао о вођењу рата у потпуности је спроведена у пракси и довела је до победе.

Оријентацијом на дуготрајни рат био је решен само део стратегијских проблема. Није било, наравно, никаквих услова да се рат води применом владајуће стратегије Другог светског рата, јер за стратегију отвореног фронталног обрачуна нисмо имали ни снага, ни средстава, па би њена примена у нашим условима неизбежно довела до брзог и тоталног пораза. Међутим, тенденције ка вођењу фронталног рата повремено су се испољавале у раду штабова, о чему сведочи, на пример, Пљеваљска битка, у јесен 1941. године. Требало је, дакле, пронаћи оригиналну стратегију за вођење рата у најнеповољнијим условима, а избором стратегије народног рата концептуално је решен најтежи проблем Народноослободилачког рата. Стратегија народног рата деловала је као антистратегија у односу на начин употребе окупаторових и квислиншких снага, па њихови штабови нису могли да проналазе права тактичка и стратегијска решења у сукобима са снагама Народноослободилачког рата. Тако се стратегија народног рата у пракси показала као изузетно успешна.

Сазнања о народном рату сада су обимна и систематизована, чему је знатно допринело уопштавање богатих искустава из Народноослободилачког рата. Због тога, да би се исправно оценила вредност стратегије НОР-а мора се узети у обзир чињеница да се она појавила на почетку процеса модерних народних ратова. Историјски узор више нису одговарали савременим условима Другог светског рата, а били су и заборављени, поготову после стаљинистичке ревизије ставова о војним питањима у Совјетском Савезу. Руководство НОБ-а није имало ратног узора – било је присиљено да пронађе сопствену оригиналну стратегијску концепцију, што је био велики изазов. Стратегија народног рата ослањала се на сопствене снаге, јер другог избора објективно није било. Рачунало се првенствено на људски чинилац, а затим и на укупне друштвене ресурсе и на сопствену територију.

Људски чинилац се могао ангажовати искључиво на добровољној основи, а да би се у томе успело морала су бити испуњена најмање три услова: *прво*, у међународном погледу било је неопходно да се успостави идејно, а касније војно-политичко савезништво с антифашистичком коалицијом, која је гарантовала перспективу победе и задовољавање виталних националних и друштвених потреба и интереса народа; *друго*, требало је дефинисати јасну и разумљиву политичку платформу НОБ-а и, *треће*, требало је формулисати стратегију и тактику која ће у пракси непрекидно обезбеђивати војничке успехе и тиме јачати полет и победнички дух. Под тим условима велики део народних маса показао је спремност да се у све већем обиму укључује у ратне напоре. Али, то је подразумевало и њихово право да рат схвате као сопствени избор и сопствену вољу. У томе је била суштина народног рата и добровољног учешћа људског чиниоца у њему. То јесте био праведан рат, који је одговарао највишим мерилима патриотизма и морала, али његова праведност без непосредног добровољног учешћа народа не би могла да обезбеди војну и политичку победу, а вероватно ни саму могућност вођења рата. Наравно, не одговара стварности идилична слика о масовном учешћу народа у НОР-у, јер је обухват људског чиниоца био сталан процес, веома постепен, мукотрпан и крајње неравномеран, али је значајно то да се број припадника НОП-а непрекидно повећавао и да је захватан све шири југословенски простор.

Ослонац на друштвене ресурсе и потенцијале становништва био је, такође, неопходан услов народног рата. Стара држава је доживела слом, а услед окупације земље сви државни и материјални извори били су у служби окупатора и НОП-у углавном неприступачни, па је претежно ослањањем на материјалне могућности становништва обезбеђивана логистичка подршка за вођење рата. То је одговарало и стратегијској концепцији народног рата о добровољном ангажовању народа у ратном напрезању. Наиме, народ је непосредно снабдевао војску материјалним потребама и учествовао у обављању многих других функција вођења

рата, у: обавештајној служби, санитетском збрињавању, инжињеријском обезбеђењу, осматрању, јављању и одржавању веза, ремонту и обављању задатака ратне привреде. Организаторску и мобилизаторску улогу, такође на основу добровољног рада, имали су народноослободилачки одбори.

У НОР-у највећи је проблем било збрињавање и нега рањеника. Само у време краткотрајних предаха постојале су импровизоване стационарне болнице, а и оне су се често морале хитно евакуисати и стављати у покрет. Судбина рањеника била је увек неизвесна и поред тога што су солидарност са рањеницима и њихова заштита били врховни стратегијски и морални принципи Народноослободилачке војске. Проблем рањеника оптерећивао је стратегију НОР-а више од других тешкоћа и умногоме је утицао на њена решења. Сигурно је да би се 4. и 5. офанзива сасвим другачије одвијале да у њима првенствени задатак није била одбрана рањеника, а питање је да ли би уопште било битака на Неретви и Сутјесци. Током целокупног рата, битка за рањенике је, ипак, веома успешно решавана, што је било могуће само захваљујући народном карактеру рата, великом учешћу становништва у збрињавању и преносу рањеника и изузетном пожртвовању партизанки и малобројног стручног особља.

Однос према територији имао је у стратегији НОР-а особен значај. На самом почетку рата донесена је кључна одлука да попришта оружане борбе буду ванградска подручја, што је НОР дистанцирало од завереничке борбе. Интересантно је, међутим, да је било још у јесен 1941. предлога Врховном штабу да тежиште борбе буде у градовима, како би се једним ударцем решили задаци и ослободилачке борбе и пролетерске револуције. Такав став, наравно, био је одбијен. У односу према територији, стратегија НОР-а садржала је више важних принципа. Под ратиштем се подразумевала територија целе Југославије. Између ратишта и војишта избрисана је крута граница, услед чега је поприште оружане борбе и отпора постало читаво ратиште: и окупирана и полуослобођена територија, и село и град, а борба је добила карактер непрекидности. Стварањем слободних територија обезбеђивана је оперативна основица за вођење већих ратних дејстава и за организовање власти ради свестране подршке фронту. Слободна територија није се бранила по сваку цену, а губитак једне територије надокнађиван је освајањем друге, још веће. Чим су створени материјално-технички услови, ратиште је проширено на јадранску акваторију и на укупан југословенски ваздушни простор.

Особености НОР-а као народног рата још чвршће су утемељиле његов друштвено-политички карактер праведног, ослободилачког, одбрамбеног рата. Чињеница да се народни рат претварао у преовлађујућу делатну праксу имала је, повратно, све позитивнији утицај на политичку и војну стратегију, на начин вођења рата и оружане борбе, на понашање актера рата, на њихов морал, политичку свест и војничке врлине.

Стварање Народноослободилачке војске – основно питање стратегије

Највећи домет стратегије НОР-а несумњиво је стварање Народноослободилачке војске, односно прерастање партизанских одреда, као милицијске војске, у народну армију. Тиме је, у ствари, створен најважнији инструмент за вођење дуготрајног народног рата и за остварење победе.

Партизански одреди имали су најважнију улогу у оружаном устанку због тога што су били најпогоднији за примену партизанске тактике. Због своје везаности за ужу територију били су идеалан облик добровољног окупљања становништва у борбу. Осим тога, увек су били у близини места борбене употребе – на фронту, на боковима и у позадини непријатеља. На тај начин могли су кратким и жестоким ударима, нарочито ноћу, да изненада нападају непријатељеве најслабије тачке. Међутим, партизански одреди су имали и велике недостатке: нису били способни за извођење већих тактичких и оперативних маневара и за наношење јачих војних удара. Ипак, остали су до краја рата главни инструмент оружане силе за извођење партизанских дејстава.

Дуготрајни народни рат, поготову у судару с елитним војскама, какве је имао немачки и италијански окупатор, захтевао је оружане снаге способне да изводе непрекидне еластичне маневре и да непријатељу наносе јаке ударе. Такве оружане снаге створене су у облику Народноослободилачке војске Југославије, пред крај прве ратне године (21. децембра 1941. формирана је 1. пролетерска бригада као прва јединица НОВ-а). Биланс прве ратне године био би бољи да су од почетка постојале ударне јединице, али, требало је стећи ратно искуство у суровој ратној пракси, а оно стечено у 1. непријатељској офанзиви било је веома поучно, иако крајње негативно. Народноослободилачка војска је коначно спознати доминантни облик оружане силе народног рата. У току рата, она је динамично трансформисана: бригаде су брзо прерасле у дивизије и корпусе, а затим и у армије. Још у рату су формиран и ратна морнарица и ратно ваздухопловство, а јединствену оружану силу чинили су НОВ и партизански одреди. Поред тих двеју полуга оружане силе, деловале су сеоске страже, ударне групе по градовима, диверзантске јединице, јединице команди места и подручја, јединице за заштиту народа и војнотериторијални органи.

Важну улогу имале су оперативне групе Врховног штаба, које су биле стратегијски инструмент Врховне команде. Врховни штаб је увек имао такве групе. На пример, 1. пролетерска бригада у источној Босни 1941. године и на почетку 1942, група бригада за извођење марш-маневра у Босанску крајину, 1942. године, групе дивизијског састава у 4. и 5. непријатељској офанзиви, група армија у завршним операцијама итд. Оперативне групе су имале историјску улогу у преломним тренуцима НОР-а: у сузбијању непријатељских офанзива, у стварању слободних територија, у експлоатацији капитулације Италије, у разбијању чет-

ничке групације на Неретви и елиминисању четника као војне силе, у продору у Србију, у сусрету са Совјетском армијом, у завршним операцијама и у продору ка Трсту и Корушкој итд. Дејствима оперативних група Врховни штаб је остваривао стратегијска тежишта НОР-а, а непосредним командовањем оперативним групама остваривао је и функцију оперативне стратегије. Тако су у надлежности Врховног штаба била и општа и оперативна стратегија, што је специфична одлика командовања у Народноослободилачком рату. Шта више, све док нису створени органи државе у надлежности Врховног штаба била је и политичка стратегија, односно функција ратоводства.

Организација НОВ успешно је прилагођавана приликама на терену и војно-политичким променама. У 1942. години, на пример, створене су добровољачке јединице, које су кратко постојале, састављене од људства у источној Босни које није било спремно да уђе у Народноослободилачку војску. Чим се политичко расположење променило, оне су расформиране и ушле у састав јединица Народноослободилачке војске. Понегде су ударне јединице имале национална обележја или регионална, а пролетерске јединице су имале и идеолошка обележја. У народном рату, па и у НОР-у, политички критеријуми су испреплетени са војним, а политичка и војна стратегија чине чврсто јединство. У приликама националне мржње и покоља, какве су владале у нашој земљи, војно-политички поступци морали су бити срачунати на ублажавање тензија националне и верске мржње и постепено учвршћивање идеје југословенског заједништва. Због тога је извођен маневар јединицама и преношено је тежиште рата из једног у други крај земље, што је такође имало политичке мотиве. Интересантно је да једино словеначке јединице нису напуштале национално подручје, што није случајно: у Словенији је војска стварана успорено, а пружан је и јак отпор заједничким дејствима. Сада би се могло поставити питање оправданости политизације НОВ, али се то није могло избећи, јер је НОР био јасно политички одређен циљевима које је решавао, па је и војска, као његово најјаче средство, морала да решава највеће војно-политичке проблеме: реинтеграцију југословенске државе, национално питање и ослобађање, и то тројако схваћено – од окупатора, домаћих издајника и друштвених стега неслободе. Један од најтежих и најважнијих задатака односио се на борбу за међународно признање НОБ-а, а касније и нове државне творевине.

Према војничким врлинама, НОВЈ достигла је веома висок ниво и ушла је међу елитне војске Другог светског рата. Изузетне војничке способности признавали су јој и савезници, а тако су их ценили и противници. Према најважнијем критеријуму рата – резултатима оствареним у ратној пракси, дилеме не може бити: НОВ извојевала је многе војне подвиге, а окончала их је великом ратном победом.

Један од највећих квалитета НОВ јесте интензитет и учесталост борбених дејстава. Ниједна војска у Другом светском рату није била присиљена да води толико учестале борбе, гледано према учинку сваке појединачне јединице, на пример бригадног ранга. Народноослободи-

лачка војска није имала снага да образује тактичке и оперативне резерве, па није имала могућности да смењује јединице да би се одмориле и попуниле. Ритам борбе наметао је непријатељ, захваљујући својој надмоћности и агресивности, али је то одговарало и идеји стратегије НОР-а о непрекидности дејстава. Да би се непријатељ непрекидно држао у грчу било је неопходно да га јединице НОВ сталним борбеним дејствима изнуравају и да му наносе што веће људске и материјалне губитке. Таквим интензитетом дејстава НОВ надокнађивала је недостатак јаке ватре, нарочито оне с дистанце (авијација и артиљерија). Најчешће је примењивана блиска борба, у којој је потпуно долазио до изражаја борбени и морални елан јединица. Маневар НОВ није се ослањао на моторизовани транспорт и на брзе јединице, чиме је непријатељ обилно располагао, па је тај недостатак надокнађиван непрекидним напорима, често и дуготрајним маршевима. На тај начин остваривано је присуство на свакој важној тачки ратишта.

Неке карактеристике стратегије оружане борбе

Руководство у НОР-у није се оријентисало на стратегијски дочек и одлагање борбе док не дође до преокрета у Другом светском рату. Определило се за оружану борбу, а како су спољне и унутрашње околности биле изразито неповољне, оштро се поставило питање избора специфичне стратегије оружане борбе, која би и при неповољном односу снага омогућила успешно вођење рата. Избор такве стратегије није био нимало једноставан задатак (иако сада, када је познат исход рата, може тако изгледати). Било је јасно да би избор класичне стратегије Другог светског рата водио у брз и драматичан пораз, па је, очигледно, ваљало тражити решење у дефинисању алтернативне стратегије. Вероватно је то био најтежи задатак који је војно руководство у НОР-у морало да реши. Требало је имати изузетну склоност за ратну вештину, способност за реалну оцену ситуације и предвиђање развоја рата, и поседовати много командантске храбрости за прихватање ризика историјске одлуке чије се последице нису могле лако сагледати. О тој стратегијској одлуци не постоји документ, јер је настала у процесу сурове праксе оружане борбе и као израз антиципације будућег развоја.

Иако је НОР био одбрамбени рат, стратегија оружане борбе била је офанзивна, што се, на почетку, изражавало углавном на тактичком нивоу, у нападним дејствима и избегавању одбране тактичких јединица. Постепено су носиоци офанзивних дејстава постале веће јединице, најчешће оперативне групе, а у завршним операцијама и оперативностратегијски састави. Офанзива НОВ добила је замах на нивоу оперативне стратегије пре него што је генерално промењен однос снага на ратишту. Стратегијска офанзива (општа офанзива) предузимана је постепено, а потпуно је изражена у завршним операцијама за коначно ослобођење земље.

Стратегија оружане борбе у НОР-у била је комбинација партизанске тактике и тактике еластичних фронталних дејстава. У почетку је доминирала партизанска тактика, али је већ у првој ратној години комбинована с фронталним дејствима, на која је, током рата, све више преношено тежиште. Партизанска тактика је најшире примењивана у позадини непријатеља, а фронтална дејства у стварању и одбрани слободних територија и у већим нашим и непријатељевим офанзивама. Партизанску тактику примењивали су партизански одреди, али су често таквој тактици прибегавале и ударне јединице НОВ, као што су и партизански одреди понекад били у позицији да примењују фронтална дејства. У већем делу НОР-а фронтална дејства су била веома специфична. У њима је било много елемената партизанске тактике. Одсудна дејства су избегавана, изузев када их је наметао непријатељ, а и тада су била временски ограничена. Интензитет борби био је, међутим, веома велики, нарочито у нападним дејствима, посебно у нападима на градове. Но, и тада су борбена дејства обилovala изненађењима, извођена су углавном ноћу и уз масовну примену тактичког и оперативног маневра, нарочито у форми обиласка крила и бокова непријатеља, у форми инфилтрација у његов борбени поредак, а кад год је било могуће и у комбинацији с дејствима у позадини противника. У завршним операцијама фронтална дејства су све више попримала облик класичних дејстава, што је била неизбежна последица наоружавања модерном артиљеријом и тенковима, као и масовном подршком авијације и морнарице. Али, партизанска компонента није елиминисана све док је и најмањи део ратишта био под окупацијом непријатеља.

Партизанска и еластична фронтална дејства комбинована су не само на нивоу тактике већ и на нивоу стратегије. У ствари, стратегија оружане борбе у НОР-у била је, у суштини, партизанско-фронтална стратегија. Народноослободилачка војска је дејствовала у окупираној земљи, па у тим условима класичних фронтова није ни било, а особеност стратегијског положаја НОВ била је борба у окружењу. Међутим, нису само окупаторове и квислиншке снаге окружавале јединице НОВ већ је и НОВ непријатељеве снаге држала у окружењу. Тако су на југословенском фронту доминирали измешани и изломљени фронтови. Стварањем слободних територија настајали су еластични фронтови, што је још више усложавало слику ратишта. Све док није трајно ослобођен део државне територије, а то се догодило тек у јесен 1944, Народноослободилачка војска је углавном дејствовала у позадини непријатеља.

Најважнији учинак комбиновања партизанских и еластичних фронталних дејстава испољавао се у онемогућавању надмоћног непријатеља да у једном замаху постигне одсудан стратегијски циљ: уништење НОВ у једној бици или у низу одсудних битака. И обрнуто, с гледишта НОВ, главни учинак изражавао се управо тиме што је НОВ избегавањем уништавајуће битке и применом низа ефикасних борби непрекидно

трошила снаге непријатеља, наносећи му осетне губитке у људству и техници и ломећи његов окупацијски систем. Из тога је законито настао особен ратни процес, у којем је непријатељ губио почетне предности, а НОВ постепено је смањивала почетне слабости и истицала све веће предности. Промена односа снага на ратишту није настајала првенствено као резултат одсудних битака, већ као производ кумулираног ефекта непрекидних мањих победа Народноослободилачке војске. У тренутку када су одлучујуће предности прешле на страну НОВ, неизбежно је наступио прелом у односу снага, што је НОВ омогућило да преузме стратегијску иницијативу и у незадрживој генералној офанзиви тријумфално оствари све стратегијске циљеве рата.

Ратни процес постепеног мењања односа снага кроз дијалектику предности и слабости зараћених страна чини суштину НОР-а као војног феномена. Непријатељеве снаге биле су у почетку надмоћне чак и у људском чиниоцу; жива сила непријатеља била је бројнија, боље обучена и вештије вођена. Током рата непријатељева жива сила се трошила и све теже попуњавала, а снаге НОВ непрекидно су нарастале, стицале ратно искуство и вештину. Борбени морал непријатељевих формација био је у почетку веома висок, нарочито у немачкој војсци, али је у току рата опадао, док је борбени морал НОВ стално био на узлазној линији. Промене су се дешавале и у погледу материјално-техничког чиниоца, мада су оне биле најспорије. Непријатељ је све до краја рата задржао техничку надмоћ. У НОВ предузимани су грчевити напори да се подигне технички ниво њених јединица, што је био израз начелно позитивног односа према вредновању техничког чиниоца. Наиме, нетачна је представа да је у НОР-у апсолутизована улога људског чиниоца, као што је нетачно да је потцењивана улога материјално-техничког чиниоца. У НОР-у ниједан чинилац рата није ни апсолутизован, ни потцењиван, већ су складно комбиновани. Тако је и простор као чинилац рата имао веома велики значај у Народноослободилачком рату. Снаге НОВ биле су распоређене на целом ратишту, и на фронту и у позадини. Због таквог распореда најчешће су се налазиле у близини зоне дејстава, па нису морале изводити сталне компликоване маневре ради груписања, а како су биле оспособљене за прикривено кретање и груписање, биле су у стању да изводе изненадне нападе на слабе тачке по целом оперативном непријатељевом распореду. Велики значај имало је и познавање терена, а нарочито подршка народа, што је учинило да за НОВ територија буде безбедна, а за непријатеља крајње несигурна. Време, као чинилац рата, такође је ишло на руку снагама НОВ, јер су временом потенцијали непријатеља слабили, а потенцијали НОВ нарастали. Ратна вештина НОВ достигла је највећи домет управо у специфичном вредновању чинилаца рата, у њиховом максималном активирању и вештом комбиновању у складну и особену стратегију и тактику модерног народног рата.

У НОР-у остварена је потпуна војна и политичка победа, а то значи да су достигнути највећи циљеви рата. Све окупаторове снаге су истеране са територије Југославије, а делом су уништене или заробљене, као и оружане снаге домаћих помагача окупатора. Квислинзи су потпуно поражени. Остварена је чиста и недвосмислена војна победа, и то методом оружане борбе и масовног отпора, дакле – најрадикалнијим средствима борбе. Војна победа је утрла пут политичкој победи, која је такође била радикална. Читава земља је ослобођена, успостављена је територијална целовитост Југославије, а предратна територија је и проширена.

Победа је извојевана углавном сопственим снагама. У коначном ослобођењу земље учествовале су ограничене снаге Совјетске армије и у ограниченем времену, а у мањем обиму дејствовала је и савезничка авијација. Највећи ефекат стране помоћи произлазио је из постојања моћних савезничких фронтова, чији је саставни део постао и југословенски фронт. Непосредна савезничка помоћ била је скромна и уследила је касно. Највећи терет рата поднели су наше оружане снаге и наши народи. Својом беспопшедном борбом они су и сами дали велики допринос савезничким армијама и заједничкој победи. Ослонац на сопствене снаге и велики удео у победи допринели су огромном угледу НОВ и Југославије и омогућили новој држави стабилност, самосталност и независност.

Фашистичке снаге у Југославији биле су потпуно поражене. Допринос НОП-а општој победи над фашизмом превазишао је величину Југославије као државе, пространство њеног ратишта и бројност њеног становништва. Тај допринос се сврстава на четврто или пето место на вредносној лествици победничких земаља, и то према егзактном критеријуму – према томе колико је окупаторових дивизија било везано на југословенском ратишту, губицима нанесеним окупаторовим и квислиншким снагама, и броју заробљених непријатељевих војника, официра и генерала.

Победа у НОР-у сврстава се у најславније победе ослободилачких борби и ратова на тлу Југославије. Она има достојно место у слободарској традицији српског и црногорског народа, а они су и у НОР-у поднели највећи терет рата и дали највеће жртве. Домети победе имају трајну вредност као творевине доследне ослободилачке борбе, а поготову као творевине оригиналне и успешне ратне вештине модерног народног рата, његове стратегије и тактике. Победа над фашизмом записана је крвљу милиона жртава, а такав запис је вечит.